

SLOVENSKO-ČESKÉ VZŤAHY

(Historické poznámky)*

Lubomír Lipták

O slovensko-českých a česko-slovenských vzťahoch sa povedalo a napísalo už toľko, že predstava o nejakom novom obraze či myšlienke je obyčajne iba svedectvom malej erudície. Dokonca aj takýto úvod bol iste už použitý niekoľkokrát.

Hojnosť úvah, názorov a polemík je daná samozrejme aj tým, že tieto vzťahy boli rozsiahle, dlhodobé, mnohostranné, že boli a sú veľmi živé. Až natoľko, že z ich skúmania, vykladania a administrovania sa dalo občas aj žiť. To je však aj jedna z príčin zaťaženia tejto sféry dejín množstvom balastu, povier, zámerých pomlčiek a svojvoľností, samozrejme povedľa rovnako početných práv a výrokov múdrych, inšpirujúcich alebo aspoň neškodných.

V tejto záplave názorov a tvrdení je iste odvážne, možno až arogantné pokúšať sa najst' jednotiacu niť. V prácach historikov, ekonómov, lingvistov, literátov ale aj v otázkach, ktoré o tejto téme kladú verejnosti sociológovia, je však očividný spoločný prvok: prezentizmus. Prístup, ktorý problém nastoľuje a skúma predovšetkým zo zorného uhla toho, ako sme sa dostali práve do dnešnej, súčasnej a obyčajne páľčivej situácie. Povedzme, ako sme sa dostali k povestnému „rozkolu“ v minulom storočí, neskôr k vzniku Československa, jeho premenám a nakoniec i rozpadu. Nejde mi o úplné odmietnutie takéhoto iste užitočného prístupu, cítim však jeho presilu. Tento prístup zaznieval silne aj v diskusií pri výročí 28. októbra v rokoch 1993 a 1994; bolo ho cítiť v údive nad tým, prečo pripomínať vznik štátu, ktorý predsa už nejestvuje. Rovnaký prezentizmus však rezonoval aj v argumentoch za jeho pripomínanie.

V takomto prístupe, zdanlivo veľmi pragmatickom, je zakódovaný primitívny, antihumánny a dovolím si použiť ten výraz až ľudozrútsky vzťah k dejinám. Akoby dejiny neboli majetkom predovšetkým tých generácií, ktoré ich preživali, ale sú tu pre MŇA. Na tom nič nezmení zahalenie „Ja“ do rúcha národa, štátu, triedy. V takomto poňatí dejín rituálne zabíjajú, upečený a zjedený predchodca prestáva jestvovať, jeho „ja“ prešlo do môjho „JA“. Metodologicky poňatie dejín ako akéhosi humusu pre súčasnosť navádza k tomu, minulosť nie analyzovať, ale iba ju vhodne ilustrovať. Jediný možný a správny výsledok dejín – ja a my, sme predsa už tu.

Na odbornom fóre nie je potrebné pripomínať, koľko vedecky, publicisticky i mocensky presadzovaných téz o smerovaní a vyústení česko-slovenských vzťahov práve do daného stavu bolo dejinami dezavované a občas aj zosmiešnené. Mám obavu, že tak

* Poznámka redakcie: Článok bol prvýkrát uverejnený v Universitas Ostraviensis. Acta Facultatis Philosophicae. Litterarum Studia, 1995, č. 2, s. 101–106.

S láskavým povolením autora preberáme plný text vzhľadom na jeho nedostupnosť v pôvodnom vydaní a vzhľadom na principiálny význam najmä pre historikov.

ako v nedávnej minulosti naše národy oficiálne smerovali akoby „zákonite“, „nevyhnutne“, iba sem-tam s menšími zatáčkami k spolužitiu, spojeniu či dokonca splyvaníu, začína sa objavovať a „rozpracovávať“ téza o rovnako dlhodobom a nemenej zákonitom atď. smerovaní k rozdeleniu, povedľažitiu a odcudzeniu. Takýmto postojom sa celé historické úseky dostávajú do pozície omylov, nepotrebných zákrut; život celých generácií sa javí zbytočný, stratený, osudy zdevalvované, ideály prekvalifikované na fantazmagórie, omyly na predvídavosť, obetavosť na fanatizmus, zbabelosť na zhromažďovanie síl pre budúcnosť, priateľstvo na oportunizmus a nenávisť na svätý zápal.

Nechcem naznačiť, že som proti prehodnocovaniu historických postojov. Nemalo by sa to však diať iba zmenami znamienok, novým a novým preorganizovaním už mnohokrát použitých a zneužitých dát, faktov, prehodnocovaním minulých prehodnotení. Malo by sa to diať predovšetkým novým výskumom, ktorý bude hľadať význam osobností, udalostí a vzťahov v danej dobe, pre daných ľudí, s úctou k ich hodnotám a problémom. Slovensko-český vzťah musí byť vyňatý zo svojho „nadštandardného“ postavenia aj v rámci historiografie, musí byť podrobený všetkým reglementom vedy, rovnako ako sa im podriaďujú dejiny miest, priemyslu, veľkých epidémií, politických strán alebo obliekania a stravovania. Neznamená to vôbec nejaké „sprízemnenie“ či rozdrobenie na epizódy, naopak zameranie aj na skúmanie dlhodobých tendencií, pravda, ak sú naozaj dlhodobé.

V slovensko-českom vzťahu sú tri takéto variabilné konštanty. Sú to za prvé susedstvo, za druhé jazyková a etnická príbuznosť a blízkosť, za tretie opakované a dlhodobé spolužitie v jednom štáte. Tieto tri vrstvy, ktoré môžeme zjednodušene označiť ako susedstvo, príbuznosť a spoluobčianstvo, sú konštantné svojou dlhodobosťou, variabilné neustálou zmenou váhy, obsahu, zmyslu i dôsledkov.

Zdanlivo najjednoduchším a najpriezračnejším vzťahom je susedstvo. Ale – s kým to vlastne Slovensko susedí? S Českom, alebo s Moravou a Sliezkom? Už samotná otázka môže vzbudiť rôzne výklady, pochybnosti. Je politickou, rovnako ako bola po dlhý čas výsostne politickou opačná otázka, s kým susedia krajiny koruny českej – s Uhorskom alebo so Slovenskom? Nechcem sa vôbec dotýkať národnostných pomerov na západ od rieky Moravy, Bielych Karpát a Javorníkov, ani intenzity susedských vzťahov – kontakty Uhorského Brodu a Skalice boli iste vždy živšie, ako Telče a Vranova nad Topľou. Chcem iba upozorniť na historicky sa meniace vnímanie hraníc, teda aj zmysel ich prekračovania a presahovania. Ide o meniace sa povedomie a vnímanie priestoru za hranicou, ktorý je neoddeliteľný od vývoja a vnímania vlastnej národnej identity na oboch stranách. Najnápadnejšia je iste skutočnosť, že neexistencia Slovenska ako samostatného celku vytvárala aj v tomto najjednoduchšom vzťahu susedstva asymetriu. Zo slovenskej strany bolo vnímanie západného suseda vždy mnohovrstvovejšie, od rodinného styku, cez kontakty obcí a komunit až po všeobecné akceptovanie susedstva s istým jasne definovaným štátovým celkom – či už s Moravou, Sliezkom alebo českým kráľovstvom. Identita tohoto západného suseda bola nesporná, bola predmetom politických úvah, kalkulácií, predmetom výuky na školách.

Väčšina českej spoločnosti pochopiteľne vnímal Slovensko predovšetkým ako súčasť Uhorska, prinajlepšom ako „Horné Uhorsko“; reálne predpoklady pre plné a rozšírenejšie akceptovanie ako suseda „Slovenska“ vytvárali sa až po roku 1918. Ako je toto „prekračovanie hranice“ historicky konkrétne a rýchlo menlivé možno ilustrovať na

príklade z pohraničného Trenčína a z Brna. Po dokončení železnice cez Vlársky priesmyk roku 1888 rozhodli sa mešťania z Trenčína zorganizovať vlakový zájazd do Brna, dovtedy im vzdialenému a slabo prístupnému. Po správe o pripravovanej návšteve Trenčanov sa brnianski Česi rozhodli privítať ich. Netušili, ako je už Trenčín v stredných vrstvách pomad'arčený. Trenčianski čerství Maďari, ktorí sa chystali do nemeckého Brna, vystrašení nečakanou predstavou, že ich budú na stanici v Brne vítať Sokoli pokrikom „Nazdar“, radšej z „technických dôvodov“ zájazd odvolali. O niekoľko desaťročí, v novembri 1918, slovenská Národná rada v Trenčíne, terorizovaná z Budapešti dopravenými vojakmi, obrátila sa o pomoc do Brna a zakrátko vítala pri bráne mesta prvé jednotky československého vojska. Zaujímavý vývoj od prostého fyzického susedstva k významným kultúrnym a politickým väzbám by sa dal demonštrovať napríklad na vývoji púti zo západného Slovenska na Velehrad.

Presné historické zaradenie a dešifrovanie vyžaduje aj spolužitie v jednom štáte, spoluobčianstvo. Často počujeme a čítame, že 31. decembra 1992 skončilo 73 rokov spolužitia v „jednom štáte“. Skončilo spolužitie v štáte, ktorý vznikol roku 1918. Česi, Moravania, Slezania, Slováci i Podkarpatskí Rusi však žili v jednom štáte po štyri a pol storočia. Toto spolužitie bolo raz užšie, ako napríklad v 18. storočí alebo za Bachovho absolutizmu, inokedy voľnejšie, ako napr. po r. 1867. Mnohé česko-slovenské väzby a styky: kultúrne, hospodárske, osobné, politické, rodinné prepletenia vznikli a boli možné iba v takomto spoločnom štátnom rámci. Rovnako však boli ovplyvnené aj rôznosťou pomerov v tomto veľkom a pestrom celku. Po stáročia sme sa stýkali nielen ako Česi a Slováci, ale aj ako habsburskí poddaní alebo rakúski či uhorskí občania monarchie. Stýkali sme sa nielen cez Martin a Luhačovice, ale aj cez Viedeň, inokedy cez Budapešť a Prahu. Tento reálny spoločný kultúrny zážitok, skúsenosť v jednom štáte, v jednom kultúrno-sociálnom celku je do istej miery aj pozadím a vysvetlením pomerne hladkého prechodu k inak artikulovanej štátnosti po roku 1918. Ak prihliadneme na hĺbku zmien politického systému, národnostných pomerov i hraníc, bol to prechod naozaj hladký.

Stopy po štyri a pol storočí spolužitia v jednom štáte a civilizačnom celku sú viditeľné a treba ich brať do úvahy aj pri skúmaní česko-slovenských vzťahov. Nie je ich zdanlivý „nadštandard“ niekedy prejavom predovšetkým príslušnosti do toho istého kultúrneho a civilizačného okruhu? Zjednodušene ilustrované – nie sú napríklad súčasné tendencie k návratom v školstve k tradíciám medzivojnového Československa skôr návratom k širšej tradícii, ktorú iniciovali Ratio educationis a reformy po revolúcii 1848, v čom medzivojnová ČSR pokračovala?

Novosť situácie od 1. 1. 1993 nie je v skončení spolužitia v jednom štáte po 73 rokoch, ale v tom, že od 16. storočia po prvýkrát žijú Česi a Slováci v rôznych suverénnych štátoch. Je to teda historicky celkom jedinečná situácia, nie už len variant na jednu tému. Tým nechcem devalvovať 28. október 1918, ako historicky významný dátum. Jedinečnosť zmeny v silvestrovskú noc 1992–1993 však núti k nezaujatému a možno i brutálnemu prevereniu všetkých predstáv, ktoré cieľavedome presadzovali a presadzujú, zväčša v dobrej viere „budovatelia štátu“ – či už uhorského po r. 1867, česko-slovenského po r. 1918, Českej aj Slovenskej republiky po r. 1993.

Takýto konkrétny prístup vyžaduje aj tretia variabilná konštanta vzťahov, etnická a jazyková blízkosť, príbuznosť. I tu vznikla za stopäťdesiat rokov húštna názorov a sporov – jeden či dva národy, rôzne „kmeňovitosti“ i vetvenia, ilúzie i konkrétne kroky

zamerané na zblížovanie a oddaľovanie; v literatúre i publicistike môžeme pozorovať rôzne fázy všeslovanského nadšenia a rojčenia až povedzme po súčasné pokusy o akési eurogermánstvo honoris causa. Popri jazykovede a histórii povedala o tom literárna veda asi najviac, aj keď sa mi zdá, že i v česko-slovenskom vzťahu sa vždy viac zaoberala výrobcami ako spotrebiteľmi, teda prevažne spisovateľmi a nie čitateľmi. Radšej analyzovala diela, ako ju zaujímal, kto, kde a ako ich čítal. Ako historik však som povinný dodať, že aj dejepisectvo viac zaujímala litera zákona, ako život, viac politici, publicisti, intelektuáli, ako tí, čo nemali toľko príležitostí svoje názory, predstavy a túžby formulovať.

V. Prečan už viackrát upozornil na isté ilúzie o blízkosti a vzájomnej zrozumiteľnosti našich jazykov, k čomu sa pripájam. Je tu dlh spoločenských vedcov historicky preskúmať vzájomnú komunikáciu na pracovisku, reč zákonov i prax armády, škôl, úradov, športu i „showbiznisu“. Je to oblasť bizarných prekvapení i paradoxov; od stredoškolského vysvedčenia z medzivojnového obdobia, v ktorom je zapísaná známka z jazyka československého na tlačive v čistej slovenčine, až po podozrenie, že viac Čechov a Slovákov – pokiaľ žijú doma – môže aktívne hovoriť po nemecky ako jazykom „bratského národa“. Je to dôkaz o ľahostajnosti alebo o blízkosti oboch jazykov?

Každý významný historický jav je fixovaný a interpretovaný tromi rovinami pamäti: „učenej“, čo zaoberáva veda, po druhej pamäti oficiálnej, čo zaoberáva moc a jej služobníci, učení i insitní a napokon je to pamäť individuálna, s dvoma predchádzajúcimi často v svare ale nie bez vzájomných väzieb. Moja individuálna pamäť sa stretla s paradoxami a záhadami našej témy už na ľudovej škole v medzivojnovom období. Tam som sa dozvedel, že za najbližším kopcom, Kykulou, ktorý tvoril hranicu, nežijú iba Moraváci, ale že sú to súčasne aj Česi. Akosi som to strávil, ale že sú ako národ aj Čechoslováci, to som už nezvládol. Viac ma však zarazilo po príchode na vysokú školu do Prahy, že moji kolegovia, pochádzajúci zo „zemí kráľovstva českého“ nikdy necestovali do Bratislavy, Košíc, Ružomberka či Komárna, ale vždy „na Slovensko“. Moji spolurodáci však vždy cestovali do Prahy, Ostravy, Budejovic či Líberca. Výraz „ísť do Čiech“ sa používal zriedka a s presným, pracovným určením. Tá istá hranica bola tak uskutočnením sna všetkých chemikov: membrána, ktorá prepúšťa z jednej na druhú stranu iné množstvo informácií a hodnôt, ako opačne.

Vtedy som pochopil, že jestvujú vzťahy česko-slovenské a slovensko-české, že to nie je ako sa hádam niekomu zdá, nejaký aktuálny stylistický výmysel. Ako som sledoval literatúru o týchto vzťahoch, dospel som aj k presvedčeniu, že za istou presne vymedzenou odbornou hranicou samotné štúdium týchto vzťahov prináša k poznaniu podstaty dosť málo. Užitočnejšie sa mi ukazuje štúdium jednotlivých udalostí, javov, historických procesov, ktoré prebiehali pred aj za Moravou. Pre náš vzťah je nesporne významná spoločná historická skúsenosť, spoločné prežívanie mnohých udalostí, ale pre pochopenie týchto vzťahov je rovnako dôležité aj poznanie, že sme sice mnohé prežívali spoločne, ale každý inak, že máme mnoho spoločných tradícií, ale s rôznou váhou, akcentom, často dokonca aj s rozmanitým zmyslom. Máme početné spoločné dáta v kalendári, napríklad roku 1848, 1918, 1938, 1948, 1968, 1989, ale rôzne uhly pohľadu. Tieto udalosti sa zapísali do pamäti ako obraz so zhodnými kontúrami, ale v rôznych farbách a veľkosti, ktorý jedni majú na čestnom mieste v obývačke, iní za kredencom alebo možno už pomaly aj na smetisku.

Rozmanitosť historických skúseností je doložená aj exaktne, v početných prieskumoch verejnej mienky od r. 1946. Česi a Slováci akoby mali podľa týchto prieskumov celkom odlišný zážitok prvej republiky, druhej svetovej vojny, inak hodnotili isté udalosti a osobnosti, majú iný ikonostas svätých i hierarchiu historických období. (Jedinou zhodou boli vždy odsúdení v päťdesiatych rokoch.) Tieto sondy do individuálnej pamäti sú súčasne aj svedectvom malej presvedčivosti a vierohodnosti oficiálnej pamäti, ktorá túto rôznosť po desaťročia zamlčovala alebo otvorene popierala.

Svoj príspevok som začal kritikou takých prístupov k dejinám, ktoré príliš vychádzajú zo súčasnej situácie. Odvážim sa však nastoliť tézu, že práve spoločné, ale inakšie prežívanie dejín viedlo a vedie k tomu, že sme žili čoraz viac nie spolu, ale podľa seba. Život, „dejiny“ dezavovali tých, ktorí považovali čas za automatický transportér našich národov smerom k zblížovaniu či dokonca splyvaniu. Vzťahy Čechov a Slovákov vzpierali sa byť „nadštandardné“, ukázali sa byť normálne. Ak je čosi na našich vzťahoch unikátne, tak je to skutočnosť, že inak prežívané a inak zapamätané dejiny nevedli k absolútnemu protipólu „zblížovania“ a „splyvania“, ktorým je nenávisť. Aspoň nie v tej miere, ktorá by zásadne ovplyvnila chod udalostí. Šipka našich spoločných dejín akoby ukazovala skôr smerom k ľahostajnosti. Alebo sa to iba tak javí ako priveľký kontrast reálneho stavu s nespĺnenými nádejami, očakávaniami a ilúziami? V každom prípade táto smerovka bola postavená ľuďmi, nie je to výsledok nejakého prírodného zákona. Nakoniec ani magnetická strelka neukazuje absolútne a nezmeniteľne k mrazivému severnému pólu, ako sa domnievajú slabší žiaci; v skutočnosti ukazuje na magnetický pól a ten sa pomaly, ale ustavične mení.

Slovak-Czech Relations. Historical Comments

Lubomír Lipták

Research into these relations is unceasingly impaired by the present state of affairs to such a degree that it has totally deformed research approaches and results. In addition to the necessity to strictly keep to the principles of historicism, the author recommends an additional methodological approach: examine their mutual relations while respecting the fact that while both nations have been joined together (from 1526, or as the case may be 1470), they have at the same time each experienced this common history differently. Historical experience requires a clear differentiation of Czech-Slovak relations from Slovak-Czech relations.